

TERESA IZABELA BRYNIARSKA

WPŁYW ZMIAN GOSPODARCZYCH NA DZIAŁALNOŚĆ BANKÓW SPÓŁDZIELCZYCH NA ŚLĄSKU OPOLSKIM

I. WSTĘP

Ekonomiści są zazwyczaj zgodni co do tego, że rok 1989 zapoczątkował w Polsce transformację gospodarki nakazowo-rozdzielczej w gospodarkę rynkową. Zgodność w przyjmowaniu wymienionej tezy nie oznacza jednak zgodności w jej rozumieniu. Przede wszystkim kategorii "transformacji systemowej" i "gospodarki rynkowej" budzą wiele kontrowersji, a prowadzenie badań gospodarki polskiej sprzed 1989 roku i korzystanie z dorobku naukowego z okresu "realnego socjalizmu" nie jest dobrze widziane w środowiskach ekonomistów¹. Nieraz głoszą oni pogląd, że gospodarka polska przed rokiem 1989 i po tym roku są nieporównywalne. Pogląd ten należy uznać jednak za przykład myślenia magicznego w ekonomii, gdyż realia mówią o czymś diametralnie innym - gospodarka po roku 1989 rozwija się w oparciu o zasoby środków technicznych i pracy, infrastrukturę, kulturę techniczną, polityczną czy ekonomiczną, ukształtowane i wypracowane przed 1989 rokiem. Ekonomistę-praktyka nie interesuje, czy w gospodarce nakazowo-rozdzielczej był "niby-pieniądz" czy też pieniądz "prawdziwy", czy istniały rynki czy też "niby-rynki", interesują go nawyki korzystania z pieniądza i działania na rynku, które się wtedy ukształtowały i charakteryzują życie gospodarcze obecnie. Dla ekonomisty-praktyka ważne jest to, że nie wszystkie działy gospodarki mogą ulegać gruntownym przeobrażeniom. I tak, takie działy gospodarki, jak np. spółdzielczość czy rolnictwo indywidualne i rzemiosło ze swojej natury są dostosowane do gospodarki rynkowej. Aby jednak prawidłowo prognozować działalność na rynku prowadzoną przez jednostki gospodarcze z tych działów, należy najpierw zidentyfikować i skwantyfikować wpływ zmian politycznych i systemowych na tę działalność (co do istnienia tego rodzaju wpływu nie ma wątpliwości). Pozwoli to wydzielić czynniki funkcjonalne kształtujące rynek w wymienionych działach gospodarki i określić ich znaczenie. Szczególnie ważne staje się rozpoznanie tych czynników funkcjonalnych gminy, które określają działalność banków spółdzielczych na rynku pieniężnym, służącą głównie drobnej przedsiębiorczości. Czynniki funkcjonalne są widoczne pomimo zakłócającego, silnego wpływu zmian polityczno-gospodarczych. Z dużą dozą pewności można przyjąć, że czynniki te mają decydujące znaczenie w kształtowaniu się rynku pieniężnego banków spółdzielczych.

¹ W tej dziedzinie ekonomiści nie udoskonalili na tyle swojego aparatu badawczego, aby badania okresu "realnego socjalizmu" miały nie tylko charakter rozliczeniowy, ale przede wszystkim naukowy.

W niniejszym artykule zaprezentowano wyniki badań odnoszące się do banków spółdzielczych na Śląsku Opolskim. Artykuł przygotowany został w oparciu o badania autorki² i o dane, uzyskane na drodze wywiadu w wybranych bankach spółdzielczych i ich centralach.

II. GŁÓWNE TEZY

W bankach spółdzielczych od początku ich powstania stosowana była zasada udzielania kredytów, przede wszystkim w oparciu o nadwyżki wkładów oszczędnościowych i fundusze własne³. Oznaczało to w praktyce, że zadłużenie kredytem związane było z wielkością wkładów oszczędnościowych. Słuszne więc wydaje się przyjęcie do oceny stanu zadłużenia wielkości obciążenia oszczędności przez zadłużenie⁴, tzn. stosunku wielkości zadłużenia do oszczędności. Stosunek wielkości zadłużenia do wkładów oszczędnościowych nazywa się tu krótko *obciążeniem* banku spółdzielczego.

Zbadanie wzajemnych relacji pomiędzy całkowitymi sumami zadłużenia i całkowitymi sumami oszczędności w bankach spółdzielczych na Opolszczyźnie w latach 1972 - 1992, w oparciu o dane sprawozdawcze tych banków, pozwoliło sformułować następujące tezy:

- tezę o segmentacji rynku kredytowego banków spółdzielczych na Opolszczyźnie,
- tezę o wpływie lokalnych społeczności na działalność kredytową banków spółdzielczych,
- tezę o służebnej roli banków spółdzielczych dla społeczności lokalnych.

Weryfikacja wymienionych tez wymagała w pierwszym rzędzie uzasadnienia, że pomiędzy wielkością zadłużenia a wielkością oszczędności istnieje silna korelacja. W tym celu wykorzystano metodę testów statycznych. Zastosowanie techniki testu korelacji do danych sprawozdawczych banków spółdzielczych regionu Śląska Opolskiego dla okresu 1972 - 1992, na poziomie istotności 5%, wykazało dla dwóch trzecich spośród tych banków występowanie istotnej korelacji, co oznacza, że korelację tę należy uznać za silną.

III. SEGMENTACJA RYNKU KREDYTOWEGO BANKÓW SPÓŁDZIELCZYCH NA OPOLSZCZYZNIE

Analiza zadłużenia i oszczędności o wartościach zrewaloryzowanych doprowadziła do następującego sformułowania pierwszej tezy - rynek pieniężny banków spółdzielczych można podzielić na trzy segmenty.

² T. I. Bryniarska, *Formy organizacyjne i gospodarka finansowa polskich spółdzielni kredytowych na Śląsku Opolskim do roku 1995*, maszynopis pracy doktorskiej, Poznań 1996.

³ S. Ochociński, *Podstawy i zasady wielkopolskiej spółdzielczości kredytowej*, Poznań 1965, s. 182.; idem., *Formy i zasady spółdzielczych i komunalnych instytucji kredytowych w Polsce*, Poznań 1990.; W. Izdebski, *Wpływ kredytu na intensyfikację produkcji w indywidualnych gospodarstwach rolnych w latach 1961 - 1974. Na przykładzie regionu opolskiego*, maszynopis, Wrocław 1977, s. 256.

⁴ W. Izdebski, op. cit., s. 254 - 264.

Rynek progresywny, na którym wielkości obciążenia oszczędności przez zadłużenie i współczynniki zmienności tego obciążenia ciążą do największych wartości. Oznacza to, że rynek kredytowy, na którym działają banki jest najbardziej nie zrównoważony i łatwo pojawia się tendencja do ryzykownego dla banków wzrostu obciążenia ich przez zadłużenie.

Rynek zrównoważony, na którym wielkości obciążenia zadłużeniem ciążą do średniej wartości, a współczynniki zmienności ciążą do najmniejszej wartości, co oznacza, że rynek, na którym działają banki jest najbardziej stabilny.

Rynek regresywny, na którym wielkości obciążenia zadłużeniem ciążą do najmniejszej wartości, a współczynniki zmienności ciążą do średniej wartości. Oznacza to, że na rynku kredytowym utrzymuje się obronna tendencja do niezawyżania obciążenia oszczędności przez zadłużenie.

Do weryfikacji tezy zastosowano ekonometryczną metodę środków ciężkości. Jako zmienną objaśniającą przyjęto obciążenie oszczędności przez zadłużenia. Rynek pieniężny banków spółdzielczych scharakteryzowano za pomocą dwóch mierników: współczynnika zmienności obciążenia i średniej wartości obciążenia liczonych dla poszczególnych banków spółdzielczych. Porównując *metodą środków ciężkości*⁵, obliczone dla poszczególnych banków spółdzielczych, takie charakterystyki rozkładu wartości obciążenia (średnia arytmetyczna; mediana; pierwszy kwartyl; trzeci kwartyl; rozstęp; odchylenie standardowe; odchylenie ćwiartkowe; współczynnik zmienności; pozycyjna miara skośności), można banki spółdzielcze podzielić na trzy klasy, przy czym w każdej klasie znajdują się banki, których charakterystyki rozkładu obciążenia "ciążą" do tych samych wartości zwanych środkami ciężkości tych charakterystyk, tzn. w każdej klasie znajdują się banki o najbardziej podobnych (bliskich) charakterystykach rozkładu obciążenia. Ze względu na to, że rynek kredytowy, na którym działają banki spółdzielcze, powinien zgodnie z oczekiwaniem podlegać segmentacji ze względu na takie cechy, jak: niestabilność, stabilność i zachowawczość obciążenia oszczędności przez zadłużenie, należy przypuszczać, że poszczególne klasy dają się zidentyfikować poprzez wskazanie poziomów przeciętnej wartości oraz stabilności czy też niestabilności (współczynnika zmienności) obciążenia, ku którym ciążą odpowiednie charakterystyki rozkładów obciążenia poszczególnych banków spółdzielczych.

Wykonane analizy ekonometryczne charakterystyk rozkładu obciążenia banków spółdzielczych zadłużeniem dla okresu 1972 - 1992, a następnie porównanie tych charakterystyk metodą środków ciężkości prowadziło do podzielenia banków na poniżej wymienione klasy.

Klasa 1. Środek ciężkości: średnia arytmetyczna (1,063 *największa wartość*) mediana (0,678); pierwszy kwartyl (0,525); trzeci kwartyl (1,365); rozstęp (3,293); odchylenie standardowe (0,934); odchylenie ćwiartkowe (0,42); współczynnik zmienności (91,9% *największa wartość*); pozycyjna miara skośności (0,435). Do klasy należą następujące banki: Brzeg, Cisek, Komprachcice, Mąkoszyce, Skoroszyce.

⁵ *Komputerowa analiza ekonometryczna*, pod red. S. Bartosiewicz, Wrocław 1993, s. 33 - 38.

Klasa 2. Środek ciężkości: średnia arytmetyczna (0,676 *średnia wartość*); mediana (0,643); pierwszy kwartyl (0,536); trzeci kwartyl (0,821); rozstęp (0,914); odchylenie standardowe (0,256); odchylenie ćwiartkowe (0,143); współczynnik zmienności (35,9% *najmniejsza wartość*); pozycyjna miara skośności (0,211). Do klasy należą następujące banki: Byczyna, Chrościce, Dąbrowa, Głuchołazy, Lasowice Małe, Łubniany, Namysłów, Niemodlin, Nysa, Opole, Otmuchów, Ozimek, Paczków, Pakosławice, Pokój, Strzelce Opolskie, Tarnów Opolski, Zawadzkie, Zębowice.

Klasa 3. Środek ciężkości: średnia arytmetyczna (0,439 *najmniejsza wartość*); mediana (0,365); pierwszy kwartyl (0,303); trzeci kwartyl (0,543); rozstęp (0,703); odchylenie standardowe (0,208); odchylenie ćwiartkowe (0,12); współczynnik zmienności (47,47% *średnia wartość*); rzeczywista miara skośności (0,439). Do klasy należą następujące banki: Baborów, Biała, Branice, Głogówek, Głubczyce, Gogolin, Grodków, Izbicko, Kamiennik, Kietrz, Kluczbork, Korfantów, Kędzierzyn-Koźle, Krapkowice, Leśnica, Łosiów, Pawłowiczki, Polska Cerekiew, Prószków, Prudnik, Strzeleczy, Wołczyn.

Biorąc pod uwagę wartości, ku którym ciążyą średnie arytmetyczne obciążenia i współczynniki zmienności, możemy wyodrębnić klasom banków przyporządkować postulowane przez tezę rynki: klasie 1 odpowiada rynek progresywny⁶, klasie 2 - rynek zrównoważony⁷, a klasie 3 - rynek regresywny. Tak, więc dokonana analiza potwierdza słuszność pierwszej tezy.

Zweryfikowanie słuszności tezy dla okresu 20 lat pozwala sądzić, że podział banków na trzy klasy zgodne z wyodrębnionymi segmentami rynku jest spowodowany specyfiką lokalnych rynków kredytowych określonych przez czynniki funkcjonalne gminy, a nie czynniki państwowotwórcze (np. politykę finansową państwa, czy też transformację systemową).

Dla wymienionych segmentów rynku kredytowego różne znaczenie będzie miało uwzględnianie związku pomiędzy poziomem zadłużenia i wkładów oszczędnościowych. Słuszna wydaje się tu następująca teza: największą rolę związek ten odgrywa na rynku zrównoważonym, a najmniejszą - na rynku progresywnym. Analiza (na poziomie istotności 5%) występowania korelacji pomiędzy zadłużeniem i oszczędnościami potwierdza także i tę tezę: istotna korelacja istnieje u 20% banków spółdzielczych działających na rynku progresywnym, u 79% banków działających na rynku zrównoważonym i u 50% banków działających na rynku regresywnym. Ponieważ częstość występowania istotnej korelacji pomiędzy zadłużeniem i oszczędnościami w bankach spółdzielczych charakteryzuje zgodnie z intuicją rynek progresywny (rzadko występująca korelacja), rynek zrównoważony (najczęściej występująca korelacja) i rynek regresywny (dość często występująca korelacja), więc wyniki dokonanej w związku z tym analizy potwierdzają dodatkowo słuszność tezy o segmentacji rynku.

⁶ Do 1996 r. z pięciu banków spółdzielczych działających na tym rynku upadły Cisek, Mąkoszyce, Komprachcice, Skoroszyce, natomiast Brzeg połączył się z Dąbrową. Fakt ten potwierdza istnienie zagrożeń wynikających z teoretycznej charakterystyki rynku progresywnego.

⁷ Na tym rynku do 1996 r. zachodziły fuzje banków spółdzielczych np. bank w Otmuchowie połączył się z bankami w Paczkowie, Nysie, Pakosławicach.

IV. WPŁYW SPOŁECZNOŚCI LOKALNYCH NA DZIAŁALNOŚĆ KREDYTOWĄ BANKÓW SPÓŁDZIELCZYCH

Zwolennicy komercyjnej działalności banków nieraz wygłaszali pogląd, że banki spółdzielcze powinny prowadzić działalność *stricte* bankową, nie ulegając wpływom lokalnych społeczności. Teza, że na działalność banków spółdzielczych mają istotny wpływ lokalne społeczności, przeciwstawia się temu pogładowi.

W celu weryfikacji tej tezy wykorzystano metody statystyki opisowej. Do badań wybrano okres "przełomu 1989 roku", gdyż w tym okresie najsilniej dawały o sobie znać wpływy sytuacji politycznej i ekonomicznej na rynek pieniężny. Wpływy te były wyraźne i tym samym możliwe do wydzielenia. Ujawnienie w tym okresie dodatkowo wpływu czynników funkcjonalnych gminy oznaczało, że jest on znaczący.

Głównym kredytodawcą rolniczych gospodarstw rodzinnych w Polsce, tak dawniej, jak i w badanym okresie, były banki spółdzielcze. Dane zawarte w materiałach sprawozdawczych banków spółdzielczych w województwie opolskim z okresu gospodarki socjalistycznej wskazują na to, że w strukturze zadłużenia rolniczych gospodarstw rodzinnych przez wiele lat utrzymywała się stała tendencja dominacji dwóch składników, tj. zadłużenia kredytem inwestycyjnym i zadłużenia kredytem obrotowym. Zadłużenie innego rodzaju (np. kredytem gotówkowym czy też z tytułu kredytowania rzemiosła) było nieznaczące i wahało się w granicach 1%.

Lata 1987 - 1991 uważa się za okres istotnych dla Polski zmian gospodarczych. Był to okres bardzo trudny dla rolników, gdyż nie ukształtowały się jeszcze żadne mechanizmy ekonomiczne i gospodarcze chroniące ich produkcję przed zagrożeniami gospodarki wolnorynkowej, brak także było stosownych ustaleń prawnych. Zatem należy się spodziewać, że w tym okresie powinna się dać zaobserwować degradacja ekonomiczna rolniczych gospodarstw rodzinnych. Zjawiskami, które głównie ujawniają spadek kondycji ekonomicznej tych gospodarstw, są zmiany zachodzące w strukturze ich zadłużenia. I tak:

- zadłużenie kredytem inwestycyjnym początkowo zachowuje tendencję z poprzedniego okresu, a następnie stale spada dochodząc do 7% ogółu zadłużenia,
- zadłużenie kredytem obrotowym utrzymuje stałą tendencję nieznacznie się wahając i nie przekraczając 20%,
- zadłużenie kredytem dla rzemiosła i usług wykazuje tą samą tendencję zmian co kredytem obrotowym nie przekraczając 13%,
- zadłużenie kredytem na cele budownictwa mieszkaniowego stale spada dochodząc do 3%,
- zadłużenie kredytem gotówkowym jest początkowo równe 1%, po czym gwałtownie wzrasta osiągając 61%,
- zadłużenie kredytem na zakupy ratalne od 1989 r. nie jest już odnotowywane w sprawozdawczości,
- zadłużenie kredytem dla gospodarki uspołecznionej pojawia się po raz pierwszy od 1989 r. i waha się w granicach 9%.

Jak widzimy, struktura zadłużenia w latach 1987 - 1991 zmieniła się diametralnie. O ile w 1987 r. dominuje jeszcze zadłużenie kredytem produkcyjnym, w 1991 r. o tyle dominuje zadłużenie kredytem konsumpcyjnym. Tak znaczny wzrost zadłużenia kredytem gotówkowym może świadczyć o tym, że rolnicze gospodarstwa rodzinne znalazły się w trudnej sytuacji ekonomicznej.

Taka sytuacja była spowodowana głównie sprzecznościami, które pojawiły się w indywidualnej gospodarce rolniczej w wyniku zderzenia realizacji reformy systemu bankowego w latach 1988 - 1992 z katastrofalną w wielu regionach suszą, procesami inflacyjnymi, niskim skupem oraz relatywnie niskimi cenami produktów rolnych wywołanymi importem żywności.

W badaniach opisanych wyżej przede wszystkim ujawnił się silny wpływ czynników ekonomiczno-politycznych z okresu "przełomu" w postaci całkowitej zmiany struktury zadłużenia. Jednocześnie w badanych latach daje się zauważyć silne zróżnicowanie wielkości zadłużenia i wkładów oszczędnościowych w zależności od czynników funkcjonalnych gminy. Dowodzi to istnienia znaczącego wpływu tych czynników na działalność banków spółdzielczych. Przedstawiona niżej analiza dotyczy w szczególności wpływu funkcjonalnych czynników gminy na wielkość oszczędności i zadłużenia rolniczych gospodarstw rodzinnych w województwie opolskim w okresie przechodzenia rolnictwa do gospodarki rynkowej⁸. Uwzględniono dwa znaczące dla tego okresu lata: rok 1987 i 1991. W 1987 r. banki spółdzielcze zostały objęte II etapem reformy gospodarczej⁹. Natomiast rok 1991 okazał się najtrudniejszy dla rolnictwa indywidualnego¹⁰ i przełomowy dla działalności kredytowej banków spółdzielczych (rozpoczął się okres adaptacji do warunków gospodarki rynkowej)¹¹.

Należy zwrócić uwagę, że banki spółdzielcze były i są w dalszym ciągu głównymi instytucjami prowadzącymi działalność kredytową i oszczędnościową dla rolnictwa. Ponieważ gminy objęte działalnością banków spółdzielczych różnicują się pod względem warunków społeczno-ekonomicznych oraz pochodzenia ludności, należy przypuszczać, że czynniki te mają wpływ na stan zadłużenia i oszczędności rolniczych gospodarstw rodzinnych. Dlatego też, wśród wielu czynników funkcjonalnych uwzględniono w analizie tylko warunki społeczno-ekonomiczne gmin i pochodzenie ludności. Celem analizy jest wykazanie wpływu tych czynników na wielkość wkładów oszczędnościowych i zadłużenia kredytami. Można sądzić, że wyniki badań okażą się przydatne w analizach dotyczących polityki rolnej na terenie województwa opolskiego.

Analizę dokonano metodą grupowania gmin głównie w oparciu o materiały sprawozdawcze banków spółdzielczych w województwie opolskim z lat

⁸ T. Łożyńska, *Wpływ funkcjonalnych czynników gminy na wielkość oszczędności i zadłużenia rolniczych gospodarstw rodzinnych w województwie opolskim w latach 1987 i 1991*, w: *Materiały X Ogólnopolskiego Seminarium Geograficzno-Rolniczego*, Kielce 1993, s. 81 - 85.

⁹ M. Machlejd, *W warunkach reformy systemu bankowego*, "Bank Spółdzielczy" 1988, nr 2.

¹⁰ I. Czaplicka, *Kredyty na likwidację skutków suszy*, "Bank Spółdzielczy" 1992, nr 11.

¹¹ Fundusz Restrukturyzacji i Oddłużania Rolnictwa, "Bank Spółdzielczy" 1992, nr 8.; K. Kowa, *Zdolność kredytowa*, "Bank Spółdzielczy" 1993, nr 2.

1988 i 1992. Gminy pogrupowano według warunków społeczno-ekonomicznych oraz pochodzenia ludności. Klasyfikację przynależności gmin według warunków społeczno-ekonomicznych przyjęto za R. Rauzińskim¹², wyróżniając gminy typu rolniczego, robotniczo-rolniczego oraz robotniczego. Przy określeniu pochodzenia ludności w gminach oparto się na pracy J. Balaryna¹³. Przyjęto za J. Makowieckim¹⁴ podział gmin na gminy o przeważającej liczbie ludności pochodzenia miejscowego, mieszanego i napływowego. Dla całego województwa i poszczególnych grup wyliczono średnie wartości wkładów oszczędnościowych i zadłużenia kredytami w przeliczeniu na jedno gospodarstwo rodzinne w gminie.

W latach 1987 i 1991 na terenie województwa opolskiego w gminach typu rolniczego działało 19 banków spółdzielczych; w robotniczo-rolniczego - 14; robotniczego - 11. Natomiast w gminach o ludności pochodzenia napływowego działało 20 banków spółdzielczych, mieszanego - 4, a miejscowego - 20.

W 1987 r. średnia wkładów oszczędnościowych dla całego województwa na jedno gospodarstwo rolne wynosiła 290 tys. zł, natomiast średnie zadłużenie 153 tys. zł, co stanowiło 53% wkładów. W 1991 r. średnie te wynosiły odpowiednio 7466 tys. zł i 8336 tys. zł (112% wkładów). Wynika stąd, że w 1991 r. występowało znaczące zadłużenie kredytami w rodzinnych gospodarstwach rolnych, a w 1987 r. znaczący był brak zadłużenia.

W 1987 r. wielkości oszczędności były w około 50% większe od wielkości zadłużenia kredytami we wszystkich typach gmin. Oznacza to, że wpływ czynników społeczno-ekonomicznych jest tu niezauważalny. W 1991 r. zróżnicowanie wielkości oszczędności i zadłużenia w analizowanych typach gmin jest znaczne. I tak, w gminach typu rolniczego zadłużenie jest mniejsze w stosunku do oszczędności i stanowi 80% stanu oszczędności, gdy tymczasem w gminach typu robotniczego jest większe, średnio stanowi aż 157% stanu oszczędności, natomiast w gminach robotniczo-rolniczych zadłużenie nieznacznie jest większe od oszczędności (około 122% stanu oszczędności).

Z danych o stanie oszczędności i zadłużenia kredytami na jedno gospodarstwo w zależności od pochodzenia ludności wynika, że w 1987 r. wielkości oszczędności i zadłużenia w różnych typach gmin były nieznacznie zróżnicowane, a zadłużenie było mniejsze od oszczędności odchylając się od 50% stanu oszczędności o około 13%. Natomiast w 1991 r. zróżnicowanie wielkości oszczędności i zadłużenia kredytami znacznie wzrosło: w gminach o ludności pochodzenia napływowego zadłużenie było prawie równe oszczędnościom stanowiąc 106% stanu oszczędności, w gminach o ludności pochodzenia miejscowego przeważało nad oszczędnościami dochodząc do 128% stanu oszczędności, a w gminach o ludności pochodzenia mieszanego było mniejsze od oszczędności i wynosiło tylko 61% stanu oszczędności.

¹² R. Rauziński, *Spółeczeństwo Śląska Opolskiego 1945 - 1985 (ludność, zatrudnienie, migracje)*, Opole 1986.

¹³ J. Balaryn, *Szacunek ludności autochtonicznej woj. opolskiego wg stanu w dniu 30 czerwca 1977 r.*, Oprac. referat w ZBR PIN ISI. w Opolu.

¹⁴ J. Makowiecki, *Problemy przestrzenne rolnictwa woj. opolskiego (badania ankietowe w gminach - 1992 r.)*, Warszawa 1992.

Analiza wykonana na podstawie materiałów sprawozdawczych banków spółdzielczych województwa opolskiego z 1988 i 1992 r. wykazała, że w 1987 r. wpływ wyróżnionych wyżej funkcjonalnych czynników gmin na wielkość oszczędności i zadłużenia kredytami rolniczych gospodarstw rodzinnych w województwie opolskim był niewielki. Taka sytuacja była prawdopodobnie spowodowana utrzymaniem tendencji z lat wcześniejszych, w których działalność banków spółdzielczych była w znacznym stopniu określona przez politykę rolną państwa. W latach następnych banki spółdzielcze stopniowo przechodziły na działalność rynkową, co zmusiło je do uwzględniania w działalności kredytowej specyfiki terenu, na którym działały (zdolność kredytowa zależna od uwarunkowań społeczno-ekonomicznych i kulturowych). Dlatego też w 1991 r. w działalności oszczędnościowo-kredytowej banków mógł się ujawnić silny wpływ takich czynników, jak warunki społeczno-ekonomiczne i pochodzenie ludności dla poszczególnych gmin.

V. SŁUŻEBNA ROLA BANKÓW SPÓŁDZIELCZYCH WOBEĆ SPOŁECZNOŚCI LOKALNYCH

W latach 1987 - 1989 utrzymywała się jeszcze tendencja z lat siedemdziesiątych, gdzie wkłady oszczędnościowe przewyższały stan zadłużenia, natomiast po wprowadzeniu zmian w prawie spółdzielczym i bankowym stan zadłużenia w wielu bankach spółdzielczych początkowo w 1990 r. zbliżył się do wysokości posiadanych wkładów oszczędnościowych, aby 1991 r. przekroczyć poziom wkładów oszczędnościowych¹⁵. W 1992 r. dla banków spółdzielczych, które podpisały porozumienie o współpracy z BGŻ był momentem ponownego przewyższania stanu wkładów oszczędnościowych nad stanem zadłużenia. Przedstawiona powyżej tendencja dla województwa opolskiego nie odzwierciedla sytuacji poszczególnych banków spółdzielczych zlokalizowanych bezpośrednio na terenie gminy.

W związku z tym, że banki spółdzielcze pełnią funkcję banku rolników i ich głównym zadaniem jest obsługa finansowa tego sektora gospodarki, wydaje się być potrzebna analogiczna analiza dokonana dla poszczególnych banków w celu zobrazowania sytuacji finansowej opolskiego rolnika.

W 1990 r. w myśl nowej ustawy¹⁶ podpisały porozumienie z BGŻ 44 banki spółdzielcze na 47 działających w województwie, natomiast w 1992 r. takie porozumienie podpisało tylko 18 banków spółdzielczych, pozostałe wybrały Gospodarczy Bank Południowo-Zachodni we Wrocławiu, *rozwiązując w ten sposób na pewien czas dylemat spłacalności przez rolników zaciąganych u nich kredytów*, gdyż bank ten dysponował Funduszem Restrukturyzacji i Oddłużania Rolnictwa. Nietypowe zachowanie wykazał je-

¹⁵ T. Łożyńska, *Spłacalności kredytów przez rolników województwa opolskiego w latach 1987 - 1992*, "Śląsk Opolski" 1993, nr 10.

¹⁶ Zgodnie z ustawą sejmową z 20 stycznia 1990 r. o zmianach w organizacji i działalności spółdzielczości, BGŻ zaprzestał z dniem 7 lutego 1990 r. wykonywania funkcji centralnego związku spółdzielczego wobec banków spółdzielczych. Oznacza to rozpoczęcie nowego etapu w działalności tych banków. Stają się one w pełni bankami samodzielnymi odpowiadającymi za całokształt swej działalności.

dynie bank spółdzielczy w Opolu, który jako jeden z trzech nie podpisał porozumienia z BGŻ w 1990 r., natomiast w 1992 r. ponownie je podpisał.

Na podstawie dostępnych materiałów, analizowane banki można podzielić na następujące grupy:

Pierwsza grupa to banki, które odeszły od BGŻ w 1990 r. (Chróścice, Kluczbork, Opole - powrót 1992) - są pominięte w analizie ze względu na brak danych.

Druga grupa to banki, które odeszły od BGŻ w 1992 r. (29 banków) i podpisały porozumienie z Gospodarczym Bankiem Południowo-Zachodnim we Wrocławiu - ich analizę przeprowadzono do 1991 r.

Trzecia grupa to pozostałe 18 banków, które od 1975 r. były cały czas połączone z BGŻ (oprócz Opola) - ich analizę przeprowadzono do 1992 r.

W drugiej grupie można wyróżnić dwa typy banków spółdzielczych. Typ pierwszy to te banki, u których stan zadłużenia kredytami w latach 1987 - 1991 był cały czas poniżej stanu wkładów oszczędnościowych (Kamiennik, Grodków, Korfantów, Kietrz, Dąbrowa, Głubczyce, Wołczyn, Strzeleczy, Prószków, Pokój, Paczków, Łosiów, Brzeg) oraz banki, u których nastąpiło zbliżenie stanu zadłużenia do wkładów oszczędnościowych w 1990 r. (Pako-sławice, Ozimek) oraz 1991 r. (Nysa, Leśnica). Typ drugi to te banki, u których stan zadłużenia kredytami był poniżej wkładów oszczędnościowych do 1989 r., a następnie zaczął kształtować się powyżej stanu wkładów oszczędnościowych (Gogolin, Strzelce Opolskie, Prudnik, Byczyna, Otmuchów, Namysłów, Łubniany, Łambinowice) oraz banki, dla których rokiem przełomowym był 1990 r. (Tarnów Opolski, Mąkoszyce).

W trzeciej grupie banków spółdzielczych można wyróżnić również dwa typy. Pierwszy typ to te banki, u których stan zadłużenia kredytem był poniżej stanu wkładów oszczędnościowych (Zębowice, Biała, Branice, Głogówek, Izbicko, Baborów, Pawłowiczki) oraz banki, u których nastąpiło duże zbliżenie stanu zadłużenia do stanu wkładów oszczędnościowych (Łasowice, Kędzierzyn-Koźle). Drugi typ to te banki, których stan zadłużenia był poniżej stanu wkładów oszczędnościowych do 1989 r., gdzie po tym roku stan zadłużenia zaczął przewyższać wkłady oszczędnościowe (Krapkowice, Niemodlin, Skoroszyce, Cisek, Komprachcice, Polska Cerekiew) oraz te, u których nastąpił kolejny przełom po 1991 r., gdzie wkłady oszczędnościowe zaczęły ponownie przewyższać stan zadłużenia kredytami (Zawadzkie, Głuchołazy).

Interesujące wyniki daje też analiza stanu zadłużenia uwzględniająca podział gmin na gminy o ludności pochodzenia miejscowego, napływowego i mieszanego. Analiza ta wykonana dla lat 1987 i 1991 wskazuje na to, że w obu latach ludność miejscowego pochodzenia z regionów rolniczych jest mniej zadłużona niż ludność napływowa i mieszana z tych regionów. Wkłady oszczędnościowe ludności miejscowego pochodzenia w regionach rolniczych znacznie przewyższają wkłady ludności napływowej, a nieznacznie - ludności mieszanej. W 1987 r. we wszystkich regionach wkłady oszczędnościowe dominują nad zadłużeniem. Sytuacja uległa diametralnej zmianie w 1991 r. w regionach rolniczych o ludności napływowej i regionach robotniczo-rolniczych o ludności mieszanej zadłużenie zbliżyło się do wkładów

oszczędnościowych. Sytuacja z 1987 r. w dalszym ciągu utrzymała się w regionach rolniczych o ludności miejscowego pochodzenia i ludności mieszanej. W pozostałych regionach zadłużenie przewyższyło wkłady oszczędnościowe, przy czym duży wzrost zadłużenia daje się zaobserwować w regionie robotniczym o ludności miejscowego pochodzenia.

Pewne światło na sytuację powstałą na rynku kredytowym sektora prywatnego w 1990 r. związaną z wystąpieniem z BGŻ niektórych banków rzuca analiza wykorzystująca typologię banków, dokonaną ze względu na typ zadłużenia odpowiadający segmentowi rynku kredytowego, na którym te banki działały i tak, najsilniejsza tendencja do pozostania w BGŻ występowała u banków działających na rynku progresywnym (aż 60% banków tej grupy), słabsza tendencja występowała w klasie trzeciej, odpowiadającej rynkowi regresywnemu i najsłabsza w klasie drugiej odpowiadającej rynkowi zrównoważonemu. Taki stan rzeczy wskazuje na słuszność tezy, że banki działające na najbardziej ustabilizowanych rynkach (zrównoważonych) najchętniej podejmowały ryzyko związane z wyborem nowej centrali finansowej, a banki działające na najbardziej niestabilnych rynkach (progresywnych) mniej chętnie podejmowały takie ryzyko, ale za to najbardziej potrzebowały oddłużenia. Jednak dość silna tendencja do występowania z BGŻ u banków z klasy trzeciej (działających na rynkach regresywnych) jest wynikiem tego, że banki te unikały nadmiernego obciążania się zadłużeniem, a więc i też częściej mogły odnieść korzyści finansowe z Funduszu Oddłużania, co się wiązało z wyborem Gospodarczego Banku Południowo-Zachodniego jako centrali finansowej.

Ze względu na trudną sytuację rolnictwa w latach 1987 - 1992 należy się spodziewać, że związek stanu zadłużenia kredytami ze stanem wkładów oszczędnościowych dla banków grupy drugiej i trzeciej będzie odpowiadał sytuacji na rynku regresywnym. Wynika to stąd, że zadłużenie rosło równocześnie ze spadkiem dochodów rolników, rosła także liczba niespłaconych kredytów oraz liczba rolników nieposiadających zdolności kredytowej, malała więc liczba udzielanych kredytów typu inwestycyjnego. Ponieważ stan wkładów oszczędnościowych ze względu na wzrost ilości rachunków oszczędnościowych i oprocentowanie wkładów nieustannie rósł, najczęściej spotykaną sytuacją była taka, w której przewyższał on stan zadłużenia.

Stosunkowo duże zadłużenie w 1991 r. ludności miejscowego pochodzenia z regionów robotniczych, jak i robotniczo-rolniczych przy względnie dużych wkładach oszczędnościowych wskazuje na to, że ludność ta częściej posiadała w tym okresie zdolność kredytową, jak i była zainteresowana kredytem na cele konsumpcyjne niż ludność napływowa i mieszana. Natomiast ludność napływowa i mieszana z regionów rolniczych i robotniczo-rolniczych bardziej była zainteresowana głównie oddłużeniem ich przez banki. Stosunkowo niskie zadłużenie ludności miejscowego pochodzenia z regionów rolniczych jest zgodne z oczekiwaniem i wskazuje na to, że ludność ta niechętnie się zadłuża. Stan ten może też być spowodowany w niektórych gminach dużą migracją tej ludności za granicę, a co za tym idzie - zmniejszeniem jej zdolności kredytowej.

Nie może więc być zaskoczeniem to, że banki z grupy drugiej, wśród których znajduje się większość banków z regionów rolniczych i robotniczo-rolniczych, podpisały w 1992 r. porozumienie z Gospodarczym Bankiem Południowo-Zachodnim we Wrocławiu, działającym na Opolszczyźnie w imieniu Funduszu Oddłużania. Banki Spółdzielcze zostały postawione przed dylematem: albo oddłużą rolników, albo nie będą mogły prowadzić działalności kredytowej, co w konsekwencji może doprowadzić do utraty ich wiarygodności jako spółdzielni kredytowych. Tak więc dylemat spłacalności kredytów przez rolników doprowadził do postawienia banków spółdzielczych przed dylematem utraty ich wiarygodności jako spółdzielni kredytowych¹⁷.

Powyższa analiza szeroko uzasadnia tezę, że *spółdzielnie kredytowe służą lokalnym społecznościom*. Dla banków spółdzielczych na Opolszczyźnie tezę tę uzasadniono przy pomocy danych, zawartych w sprawozdaniach tych banków oraz danych uzyskanych metodą wywiadu w terenie, dotyczących sytuacji wystąpienia z BGŻ w 1990 roku części banków i wstąpienia ich do Gospodarczego Banku Południowo-Zachodniego. Zweryfikowano hipotezę, że podjęcie decyzji przez banki spółdzielcze o ponownym zawieraniu umowy cywilno-prawnej o współpracy z BGŻ lub nowej umowy z Gospodarczym Bankiem Południowo-Zachodnim było dokonywane najczęściej w interesie klientów reprezentujących społeczności gmin, na terenie których banki te miały swoją siedzibę.

VI. WNIOSKI

Podsumowując można powiedzieć, że weryfikacja przyjętych tez i wnioski wynikające z przeprowadzonej analizy dowiodły istotności problemu identyfikacji i kwantyfikacji wpływu zmian gospodarczych na działalność banków spółdzielczych na rynku pieniężnym. Wykazano bowiem, dzięki rozwiązaniu tego problemu, że wzajemne relacje pomiędzy zadłużeniem a oszczędnościami w bankach spółdzielczych kształtują się w głównej mierze pod wpływem czynników funkcjonalnych gminy a nie zmian gospodarki kraju, czynniki te określają więc 1) segmentację rynku tych banków, 2) działalność banków spółdzielczych, gdyż relacjom zadłużenia i oszczędności odpowiadają określone układy czynników funkcjonalnych gminy, 3) rolę jaką banki spółdzielcze odgrywają wobec społeczności lokalnych. Prezentowany artykuł podejmuje próbę realizacji rynkowego kierunku badań nad spółdzielczością kredytową. Dzięki wykorzystaniu ekonometrycznego aparatu badawczego, takiego jak metoda środków ciężkości wskazuje ona na możliwości prowadzenia głębszych rozważań i dokonywania ilościowej analizy działalności banków spółdzielczych z uwzględnieniem specyfiki spółdzielczości kredytowej. Artykuł wskazuje także użyteczne dla praktyków metody i techniki stosowania tego aparatu do badania rynku banków spółdzielczych.

¹⁷ T. Wyszomirski, *Kilka uwag o podstawowych prawach spółdzielczości bankowej*, "Bank Spółdzielczy" 1993, nr 9.

IDENTIFICATION AND QUANTIFICATION OF INFLUENCE OF ECONOMY CHANGES
ON COOPEFRATIVE BANKS ACTIVITY IN OPOLE SILESIA

S u m m a r y

The article undertakes trial of answering a question: How to define identification and quantification of influence of economy changes on cooperative banks activity in Opole Silesia at the time of transformation from real socialism to free market economy.

To response this question simultaneously the following thesis have been verified:

- 1) Money market of cooperative banks is involved in segmentation, being divided into unstable credit action, market with stable credit action, and market with limited credit action.
- 2) Formation of money market of cooperative banks has been effected by functional community factors.
- 3) Cooperative banks serve a local society.

The article notices useful for professionals methods of econometric and describing statistics, serving to examine the money market of cooperative banks.